

Валентина Вукмировић-Стефановић¹
Београд

СЛИКА ГРАЂАНСКОГ СВЕТА У РОМАНИМА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА (*Пријатељи, Убиство с предумишљајем, Малајско лудило*)²

Сажетак: Тема грађанског света је доминантна у стваралаштву Слободана Селенића. У центру пажње је декаденција, пре свега српске грађанске класе после Другог светског рата, судбине њених представника и покушај очувања идентитета. Селенић прати генезу грађанског света у Србији двадесетог века, његове основне културолошке и историјске компоненте.

Кључне речи: грађански свет, идентитет, тема, генеза, декаденција

Своје стваралаштво Слободан Селенић је започео као романописац у другој половини двадесетог века. Тематика његових романа је често историјска и политичка. Описивао је прилике у српској и југословенској историји с краја деветнаестог и током двадесетог века (формирање, развој и пропадање грађанског света, деловање Комунистичке партије у Краљевини Југославији, Други светски рат, сукоб четника и партизана, комунистичка победа, резолуција Информбироа, српско-хрватски односи у деветнаестом и двадесетом веку). Због тематике коју је обрађивао у својим романима Предраг Палавестра је у *Послератној српској књижевности* поред Драгослава Михаиловића и Живојина Павловића сврстао Слободана Селенића у представнике критичке књижевности старије генерације, док је у представнике млађе генерације убројио Видосава Станковића и Милицава Савића.

Критичка књижевност се јавила као негација социјалистичког реализма, партијског једноумља у епохи распадања комунистичког света. За поетику критичке књижевности од велике је важности однос према такозваним табу–темама. Нове табуе у социјалистичким земљама са собом је донела револуција у периоду Другог светског рата због чега је дошло до сужавања тематског простора. Рушећи табуе, писци

¹ valentinavukmirovic@gmail.com

² Иако је слика грађанског света присутна у већини Селенићевих романа, посебно важно и занимљиво место има управо у романима *Пријатељи, Убиство с предумишљајем* и *Малајско лудило*.

су доживљавали разне прогоне, изопштења из јавног живота и немогућност објављивања књига.

*Најупадљивију карактеристику овог контекста несумњиво налазимо у изразито субверзивном и, тако рећи, опозиционом односу према актуелним политичким збивањима и многобројним идеолошким забранама, тзв. табу- темама, у широком распону од еротске сфере до историјске и политичке тематике.*³

Као представник критичке књижевности, Слободан Селенић у својим делима разобличава разне наметнуте табу-теме. И пре него што је и сам постао романописац, 1963. године, Селенић се борио за слободу уметничког стварања:

*Остварити своју уметничку слободу за уметника данас код нас значи свесно превазилазити друштвена и историјска ограничења тренутка стварности у којој живи критикујући и афирмишући оно што се показује као потентно осећање у будућности.*⁴

Тачније, после изласка Михаиловићевог романа *Кад су цветале тикве*, 1968. године, Селенић је изнео став у коме је тражио да се савременој књижевности врати право да уђе у политичке догађаје и осветли историјске личности.⁵ Своје ставове о критичкој књижевности изнео је Селенић и на тематској конференцији организованој у Српској академији наука и уметности, 1988. године, под називом *Новија српска књижевност и критика идеологије*:

*Октроисана идеологија неслободе ушла је у нашу литературу заједно са животом у чију смо важност изнова поверовали... Савремени српски роман је опседнут интелектуалним основама тоталитарних идеологија и облицима њиховог испољавања таман у мери у којој је идеологија, неприродно и погубно, постала човекова судбина.... Опседа ме слика човек мог доба и поднебља изложен је политици као голишави купач немилосрдном сунцу на недогледном песковитом жалу. Нигде хлада. Октроисана идеологија покрива сваки педаљ његове животне територије...*⁶

Сви Селенићеви романи су садржавали актуелну конотацију. У свом првом роману *Мемоари Пере Богаља* (1968) Селенић је критички анализирао морал нове комунистичке класе која је била створена у револуцији за време Другог светског рата, а која се убрзо после тога искварила.

У другом роману *Писмо глава* (првобитан наслов *Дечија посла*) Селенић је писао о табу-теми Коминформа и Голог отока. Зато је на-

³ Љубиша Јеремић, „Лукава недоследност Селенићевог романескног писма: историја, идеологија, политика као узалудан говор“, *Споменица Слободана Селенића: поводом седамдесетогодишњице рођења*, Београд, 2004, стр. 21.

⁴ Ђорђе Димитријевић, „Чињенице из живота“ *НИН*, 3.11.1995, стр. 33.

⁵ Предраг Палавестра, „Гробље на капији утопије“ *Некрополе: биографски есеји*, Откровење, Београд, 2003, стр. 181.

⁶ Исто, 193–194.

ведени роман (1972) десет година био забрањен. Те године је био пре-дат на штампање, а затим растурен у слогу и забрањен. Књига је тек 1982. године добила дозволу званично непостојећег цензора.

У романима *Пријатељи* (1980), *Писмо глава* (1982), *Очеви и оци* (1985), *Убиство с предумишљајем* (1993) као и у постхумно об-јављеном *Малајском лудилу* (2003) Селенић се бавио такође табу-те-мом затирања грађанске класе после Другог светског рата. Тема гра-ђанског света заузима веома значајно место у његовом опусу. Рађање српског грађанског слоја, као и модерне приватности код Срба догодио се у осамнаестом веку у Хабзбуршкој монархији и у деветнаестом веку у Србији (*Пријатељи*, *Очеви и оци*). Крах грађанског слоја, а са њим и стечених одлика приватности збио се непосредно после Другог свет-ског рата. Процес урушавања приватног живота грађанске породице, који је започео у рату, настављен је револуционарним мерама по његовом завршетку. После победе у рату и револуцији револуционари (комунисти), као основну тежњу истакли су стварање новог друштва и новог човека (*Пријатељи*, *Писмо глава*, *Убиство с предумишљајем*, *Малајско лудило*) *Ново је грађено на радикалном раскиду са старим грађанским друштвом.*⁷ Због тога Војин Димитријевић констатује да је код Селенића *најупадљивија тема...облици југословенске верзије соција-листичке револуције, преузимање власти од стране нове класе после победе партизана, комуниста или званично Народноослободилачког покрета.*⁸ Слободан Селенић је изнео своје размишљање о теми грађанског света и о томе како се десило да она постане једна од доминантнијих у његовом стваралаштву:

*Пре бих рекао да тема бира писца, да она потом, усмерава радњу и предодређује карактере. Мене су призори из живота београдске грађанске класе вероватно изабрали не зато што сам у формативним својим годинама живео са и међу представницима грађанске класе Београда, већ зато што сам људе сличних навика, начина мишљења, приоритета, али и заблуда и мањкавости, посисао заједно са ваздухом који сам дисао, и не знајући током тог процеса да учим и опајам. Касније долази поређење са другима и дружцијима.... Ја, наиме, никада нисам донео одлуку да пишем о грађанској класи, она је без куцања, као у своју кућу, ушла у моје романе заједно са својим комунистичким окружењем.*⁹

Такође је у својим интервјуима говорио и о карактеристикама српске грађанске класе:

⁷ *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (приредио Милан Ристовић), Слџо, Београд, 2007, стр. 444.

⁸ Војин Димитријевић, „Слободан Селенић – индивидуална траума и друштвени покрети“, *Споменица Слободана Селенића: поводом седамдесетогодишњице рођења*, Београд, 2004, стр. 1.

⁹ Слободан Селенић, *Искорак у стварност*, Просвета, Београд, 1995, стр. 166-167.

Грађанска класа је почела да се формира на нешто широј основи између два рата, али није заправо до краја стасала. Наше грађанско друштво је започело да ствара своје институције, да одређује стандарде понашања, мишљења, али то није ухватило дубљег корена. Грађани којих има доста у мојим књигама, углавном живе у окружењу једног неграђанског света који је ступио на историјску позорницу – да кажемо то бираним марксистичким речима. Увек ми се чини да та два света међусобно се објашњавају, баи због тога што су толико различита и што се налазе у стварном или привидном сукобу.¹⁰

Насупрот критичкој обради теме грађанског света у другој половини двадесетог века (поред Селенића наведену тему обрађивали су и Борислав Пекић *Ходочашћа Арсенија Његована* (1970) и Светлана Велмар-Јанковић *Лагум* (1990)), у време социјалистичког реализма, комунистички победници су на својим партијским конгресима одређивали теме и начин писања послератних писаца. Тако је и Радован Зоговић 1945. године одређујући задатке писцима, поручио на који начин грађанска класа треба да буде представљена у књижевности:

Све њих, искоријењене, хистеричне, осуђене на пропаст – а одвратне, трагикомичне, смијешне, јер тако изгледају сви они које је историја осудила и који не признају суд историје, а неће да разумију сопствени матерњи језик којим им он говори.¹¹

Темом српско-хрватских односа кроз векове бавио се Слободан Селенић у романима *Timor mortis* (1989), *Убиство с предумишљајем* и *Малајско лудило*. Српско-хрватски односи су се у наведеним романима праћени од друге половине деветнаестог века до самог краја двадесетог, обухватајући светске ратове, али и последњи грађански рат деведесетих година двадесетог века који је проузроковао распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Селенић је распад бивше Југославије метафорично назвао *малајским лудилом*, алудирајући на ирационалне сукобе два народа на овим просторима, које подсећају на необјашњиве провале беса код малајских урођеника. Реакције су уследиле после Селенићеве обраде теме српско-хрватских односа. На скупу писаца бивше Југославије у Бечу 1993. године, Селенић је оптужен да је писањем књиге *Timor mortis* допринео *српском фашизму*.¹²

¹⁰ Исто, стр. 35-36.

¹¹ Петар Цацић, „Слободан Селенић реч на Помен-скупу у САНУ“ *Књижевност*, 1996, св. 3-4.

¹² Слободан Селенић, *Искорак у стварност*, Просвета, Београд, 1995, стр. 58.

Оснивачи грађанских породица (успешни, способни мушкараци)

У роману *Пријатељи* Славко Јовановић, зачетник лозе Хаџиславковића, приказан је као савестан, несебичан и пожртвован јунак који се борио на хришћанској страни (на страни Аустрије) при освајању турске тврђаве. У наведеном роману историјски контекст смештен је на крај осамнаестог и почетак деветнаестог века. За разлику од наведеног романа, у *Убиство с предумишљајем* зачетник породице Аранђеловић, Ставра приказан је у времену с краја деветнаестог, и прве половине двадесетог века. Сеоског порекла, Ставра се уз рад и школовао, а великим трудом и залагањем постао најбогатији човек у Србији пред Други светски рат. О Ставриној способности и предузимљивости сазнаје се из биографије коју пише његова пасторка, која тим поступком покушава да га избави из комунистичког послератног затвора. Поступак биографије истоветан је и за роман *Малајско лудило*, једино што у случају наведеног романа, потомци Предраг Петровић и Тереза Амброз желе да оставе писани траг о оснивачима породице. Ђенерал Манојло Белимарковић стекао је каријеру захваљујући војничком образовању, док се барон Амброз Винчић прославио уз помоћ успешне трговине која се касније ширила и на страна тржишта.

Учесници важних друштвено-политичких покрета и сарадници знаменитих историјских личности

Ликови који представљају зачетнике грађанског слоја у наведена три романа били су сведоци и учесници важних историјских догађаја тадашње српске, односно хрватске историје. У роману *Пријатељи* Владанови преци, Славко Јовановић и његов син Милић, представљени су као важни сарадници и потпоре вођа Првог и Другог српског устанка, Карађорђа Петровића и Милоша Обреновића. Славко Јовановић је приказан као морално исправан лик (организација Првог српског устанка), док по усменом предању његов син Милић то није био. Извршавао је по Милошевим наредбама разна убиства, да би чак био и присутан када је Карађорђева глава требало да буде послата у Цариград. Ипак, трагичан крај није могао да мимоиђе прва два Хаџиславковића, назначивши тако судбину читавог породичног стабла. Зачетник лозе, Славко Јовановић одбија да напусти Србију по слому Првог српског устанка доводећи тако у опасност целу породицу, због чега га син и убија.

Лик Ставре Аранђеловића, најбогатијег Србина уочи Другог светског рата, приказан је у роману *Убиство с предумишљајем*. О његовом друштвеном и политичком ангажману сазнаје се из записника

Суда за суђење против српске националне части. Из наведених изјава сведока може се говорити о његовом односу према Немцима, четницима и Милану Стојадиновићу, тадашњем председнику Владе. Оптужба га је теретила не само за професионалну сарадњу већ и за приватне контакте са Немцима, четницима и тадашњом Владом. Ставра је у свом исказу демантовао сарадњу са Немцима, док ниједног тренутка свој однос са четницима није скривао, јер је то сматрао правим начином борбе против окупатора.

Близина историјски знаменитим људима деветнаестог и двадесетог века особеност је и ликова романа *Малајско лудило*. Активности ђенерала Манојла Белимарковића одвијала су се у сенци највећег српског политичара епохе Илије Гарашанина и његових подухвата чији је и сам био део (*Начертаније*, Светоандрејска скупштина), док је делатност барона Амброза Винчића била повезана са ликом Људевита Гаја, Илирским покретом и културно-политичким деловањем друге половине деветнаестог века у Хрватској.

СТИЦАЊЕ МАТЕРИЈАЛНИХ ДОБАРА (КУЋА – СИМБОЛ МОЋИ)

*Представници грађанског света стицали су богатство, углед и поштовање вишедеценијским радом. Поседовање имовине, односно богатство носило је са собом у грађанском друштву уважавање и сигурност.*¹³ У међуратном периоду грађанске породице (трговци, индустријалци, интелектуалци) биле су симбол пословног успеха и уважавања. Установљење грађанског света везано је за његово материјално јачање и за потребу да се изградњом куће укорене на једном месту.

У роману *Пријатељи* идеја за укоренењем јавила се већ код оснивача породице. За учешће у освајању београдске тврђаве Славко је тражио кућу од Аустријанаца. Ту идеју је реализовао његов син Милић. И поред свих приказаних негативних карактеристика, Милић је имао једну заслугу – изградио је кућу за своје потомке. Кућа симболизује моћ и преко ње се може утврдити материјални и друштвени статус власника (кнез-Милошев конак је најскупљи, затим Милићев, а потом и свих осталих становника у београдској вароши). Трагичан крај га је спречио да види завршену кућу. Наредна генерација Хациславковића дочекала је ослобођење од Турака као веома богата породица. Због гранања породичног стабла уследиле су породичне деобе и поделе које су биле праћене и политичким сукобима. Кућа је и тада представљала симбол успеха и моћи, јер ко се налазио у политичкој милости тадашње власти, тај је био и њен становник. *По томе ко је у*

¹³ Драган Ђорђевић, *Ожљиви и опомене*, Београд, 1994, стр. 11-22.

кући, знало се ко трпи, а ко се свети.¹⁴ Сава Бабић сматра да је најуспелији део романа управо (...) историјска линија градње куће и нова линија испуњавања куће новим станарима, придошлицама с разних страна света.¹⁵

У роману *Убиство с предумишљајем* приказане су две грађанске породице – Аранђеловић и Неранчић. Богатство грађанских породица омогућило је њиховим члановима луксузно одрастање (француска забавишта, дадиље, медицинске сестре), школовање по светским универзитетима као и путовања по монденским местима. Док је грађански свет са почетка двадесетог века приказан у својој материјалној и интелектуалној моћи, у другој половини двадесетог века он доживљава свој крах са доласком комуниста на власт (конфискација кућа, фабрика).

У роману *Малајско лудило* приказана је грађанска породица ђенерала Манојла Белимарковића који је у време своје највеће моћи саградио две куће за своје потомке на Косанчићевом венцу и у улици Андре Николића. Историја се поиграла са оба здања – једно је сравњено са земљом у бомбардовању 1941. године, док је друго конфисковано после 1945. године са доласком нове револуционарне власти.

Представници грађанског света (носиоци културе и образовања)

Грађански свет је поседовао одређене форме грађанске културе, одређеног начина задовољења културних потреба и специфичног стила живота. Грађански свет је поседовао образовање и блискост са светом културе и уметности. Реч је о значају културног капитала који је Пјер Бурдије дефинисао као образовање, језик и манире, познавање верских и других обичаја, а који се преноси у породицама виших слојева друштва с генерације на генерацију.¹⁶

За разлику од губитка економског капитала, што се десило грађанству после Другог светског рата, једном усвојени културни капитал грађанској породици нико није могао да одузме.

У роману *Пријатељи* приказан је последњи изданак породице Хациславковић – Владан. Из записа се сазнаје да је у питању префињени интелектуалац школован на Оксфорду, који се бавио енглеском буржоаском револуцијом седамнаестог века, као и животом и радом Оливера Кромвела. Без обзира на дугогодишњи рад и труд, Владан је објавио само једну студију, а рат је прекинуо израду књиге *Кромвел и сликарство*.

¹⁴ Слободан Селенић, *Пријатељи*, Матица српска, Нови Сад, 1982, стр. 85.

¹⁵ Сава Бабић, *Конструкција провирује*, Летопис Матице српске март – април 1981, Нови Сад, година 157, књ. 427, св.3-4, стр. 228.

¹⁶ *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (приредио Милан Ристовић), Слио, Београд, 2007. стр. 473.

У роману *Убиство с предумишљајем* представници грађанског света приказани су на истоветан начин као и у роману *Пријатељи*. Из разговора доктора Којовића и Јелене Панић сазнају се карактеристике Јовановог и Јелениног лика. Говорећи о Јовану, Којовић инсистира на његовој образованости (наклоњен уметности, пише поезију, упознат је са свим пљачкама уметничких добара, зна јапански језик), али и бескорисности и неупотребљивости стеченог знања. Добре материјалне прилике грађанског света створиле су од њихових потомака снобове и људе којима је појам сврхе био стран и непознат. Јелена је попут Јована такође склона уметности, преводила је са енглеског и француског језика песнике романтизма и симболизма. Из пронађених докумената, које је пописао Богдан Билогорац, сазнаје се за њена студијска путовања у Лондон и Париз на којима се научно бавила стваралаштвом Шекспира и Попа. Из наведених чињеница може се закључити да је декадентност једна од главних особина нестајуће класе.

У последњем Селенићевем роману *Малајско лудило* представљен је, попут романа *Пријатељи*, последњи изданак грађанске породице, Белимарковић – Предраг Петровић. Велико образовање (завршен Правни факултет) својствено је и овом представнику грађанског света. Ипак, захваљујући породичном наслеђу, никада се није бавио својом професијом, већ је живео од рентирања кућа. Тетка Дана Белимарковић пренела је на њега велику жеђ за знањем. И овде је однос грађанског света према образовању приказан на истоветан начин са свим претходним Селенићевим романима и видљив је из тетка-Даниног размишљања:

*Образовање не стиче како би га могла корисно употребити, још мање хвалисаво показати, већ из чисте страсти сазнавања, која са факултетским предметима, испитима и дипломама није у виртуелној вези.*¹⁷

Поред образованости, представници грађанског света били су специфични и по свом начину комуникације – *углађеност, конвенције у понашању, учтивост и конвенционална љубазност.*¹⁸ Све наведене карактеристике (склад и умереност у говору и облачењу, изражавање без подразумевања, етикеција, манири) својствене су за представнике грађанског света у романима Слободана Селенића (Владан Хаџиславковић, Јелена и Јован, доктор Којовић, Предраг Петровић, тетка Дана Белимарковић).

¹⁷ Слободан Селенић, *Малајско лудило*, Просвета, Београд, 2004, стр. 33.

¹⁸ Борислав Пекић, *Године које су појели скакавци III*, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 420.

Трагичне судбине породица грађанског света (опадање снаге и моћи, декаденција)

Већ при формирању лозе Хаџиславковића, у роману *Пријатељи*, приказан је трагични сукоб између оца и сина (оцеубиство) због дилеме остати или отићи из Србије после слома Првог српског устанка. Опадање моралних начела оличено је већ у лику наредног потомка породице – Милића (извршава злочине по наредбама кнеза Милоша), који и сам тргично завршава (смрт испред Милошевог конака на Топчидеру). Наредне генерације Хаџиславковића су биле у сукобу због политичких начела (нетрпељивост је кулминирала отмицом рођака), док је Владанов отац Миодраг приказан као неко ко је незаинтересован за своју породицу и сина. Владан ишчезава без потомства, а себе види као жртву природног закона и неминовне смрти болесног породичног организма. Доста простора у роману посвећено је његовој сексуалности (хомосексуалност).

У роману *Убиство с предумишљајем* приказан је оснивач породице, Ставра Аранђеловић као и његови биолошки и усвојени потомци – Јован и Јелена. После предузимљивог лика Ставре, већ наредни потомак Јован показује елементе декадентности и дегенерације (нарколепсија, недовољна жеља за спавањем, неурозе, психозе...). Разрешење љубавног троугла, који је окосница приче из 1945. године (Јован – Јелена – Крсман) бива окончано више него трагично – Крсмановим убиством и Јовановим самоубиством. Овим догађајима ланац несрећа није окончан, већ као да је тек покренут. Трагичне судбине доживели су и потомци: Јеленина смрт у санаторијуму, погибија Богдана Билгорца, Јелениног момка у грађанском рату деведесетих година двадесетог века.

Трагична дешавања нису мимоишла ни грађанску породицу Белимарковић-Петровић из романа *Малајско лудило* која је због историјских околности (Други светски рат, револуција) изгубила много представника. И начин васпитања (*филозофија избегавања*) и психолошки моменат (незаинтересованост и усамљеност) довели су до тога да је Предраг Петровић био последњи потомак грађанске породице без икакве жеље за стварањем потомства.

И хрватска представница грађанског слоја, иако поносна на своје баронско порекло, у основи је трагичан лик (неоствареност на љубавном и породичном плану). Због потребе да унизи њено величање сопственог порекла, Мухарем је предузео истраживања која су показала да су животи њених предака такође били несрећни, аморални, проблематични (ванбрачна деца, алкохолизам).

Павле Зорић пише да су већина Селенићевих јунака (...) *бића предодређена за неуспех, људи трагедије а не тријумфа. Сам Слободан Селенић их је назвао савршено тачном речју: они су били затрти људи.*¹⁹

¹⁹ Павле Зорић, „Сликари београдске средине“, *Књижевне новине*, 15.11.1995. године, бр. 918, стр. 5.

Материјално пропадање представника грађанског света са доласком нове комунистичке класе (феномен заједничког стана)²⁰

Урушавање грађанске породице започето је у Другом светском рату, а настављено је револуционарним мерама после рата. Након победе у рату, револуционарне снаге предвођене комунистима као основну тежњу истакле су стварање новог друштва и новог човека.... У њему није било места за грађанство и његове идеале, виђења и погледе, његов начин живота. Приватни живот грађанства је трајно изгубљен на начин на који је некад постојао, било да је реч о материјалном положају, породичним односима, дружењима, обичајима или образовању.²¹

Насупрот вредности грађанског света (приватне својине и поседовања имовине), револуционарна власт је истицала државно власништво као највишу вредност.

Власт је низом мера, као што су конфискација, секвестар, национализација, аграрна реформа, одузимање ратне добити, спровела развлашћивање грађанства, променила систем својинских односа и изменила положај припадника грађанства.²² Све то је довело до тешког материјалног положаја припадника грађанског света након Другог светског рата. Конфискација имовине представника грађанског слоја, довела је до систематског насељавања становништва из сеоских крајева бивше Југославије у градове. Власт је у предратне куће и станове грађанског света, који су и даље у њима живели, насељавала по две или више породица (феномен заједничког стана). Између нових и старих станара тада су настајали сукоби због скучености простора, али и тога што су нови станари били припадници и симпатизери револуције, док су стари доживљавани као припадници реакције.

У романима *Убиство с предумишљајем* и *Малајско лудило* материјално пропадање представника грађанског света је приказано кроз процес конфискације (одузимања имовине) након Другог светског рата, судске процесе који су због тога вођени и покушаје повратка одузете имовине осамдесетих, деведесетих година двадесетог века (правни акти и судски записници). У наведеним романима није разрађена тема заједничког стана. Она је централна само у роману *Пријатељи* и са њом су у свет романа уведени ликови који представљају нови свет – комунистичку класу. Владан и његов штићеник Истреф живели су само у малом делу Милићевог здања. Остали делови куће

²⁰ *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (приредио Милан Ристовић), Слo, Београд, 2007, стр. 452.

²¹ *Исто*, стр. 445.

²² *Исто*, стр. 446.

су после рата конфисковани и свакодневно су се пунили новим станарима из свих крајева тадашње Југославије.

Наравно, његово и Владаново краљевство тих дана се није протезало на целу површину и запремину Милићевог здања. Лишивши се главног улаза, кухиње, доксата, оџаклије и смешних асиметричних ходника, одсекавши заправо тело, Владан је задржао бедро и ногу куће – споредни улаз, девојачку собу, мајка-Велинкину спаваћу собу и њено купатило, али таквом поделом сачувао је нешто много драгоцене: потпуну независност.²³

Сећајући се времена када је и сам био станар куће на Косанчићевом венцу, Истреф, по пријему Владановог писма, почиње да размишља и пребројава све станаре који су живели поред њих двојице у великој кући.

Живело се на Косанчићевом венцу брзо, гласно, јавно и масовно. Истреф не може баш тачно да се сети којим су редом током две или три године по његовом преласку код Владана, са уредним налогом Државне управе народних добара (чији је улични повереник био Мирчетић) у кућу усељавали све нови и нови станари (...) када је ко отишао, и ко се на његово место и у коју собу и са ким убацио, али се живости и сталнога комешања под Милићевим кровом сећа као крунског доказа о мобилизму и динамизму овог доба.²⁴

Истреф се са носталгијом сећа тога времена и доноси закључак да се живело срећно и весело уз муке прилагођавања, усаглашавања и борбе за основне животне потребе (храну, одећу, простор и престиж). Сliku заједничког стана употпуњује сећањем на коришћење једног, а затим и градњом осталих нужника у дворишту. Прво је сломљен Владанов отпор и његов тоалет је постао опште добро, да би после тога у дворишту нови станари ископали једну рупу изнад које су подигли два клозета. И без обзира на то, ујутро је нарочито било проблема око коришћења, што је доводило до разних размирица и сукоба. Сlike о новијем времену реализоване су уз помоћ ироније, сатире и хумора.

Владан је у заједници станара на Косанчићевом венцу заузимао посебно место. Није се мешао са новопридошлим становништвом, јер никада међу њима и није могла да постоји било каква суштинска комуникација због непремостивости два света чији су били делови. Он је за њих био неразумљив сустанар и блесави класни непријатељ кога се нису ни на један начин плашили. Ипак, неки вид nelaгоде су осећали, питајући се да ли је једноставно шашав или исувише образован за њих. По Истрефовом мишљењу, неки вид чудне симпатије, Мирчетић, као стожер колектива имао је за Владана, јер због својих доушничких задатака, могао је било шта да учини против њега, а ипак није.

²³ Слободан Селенић, *Пријатељи*, Матица српска, Нови Сад, 1982, стр. 127-128.

²⁴ Исто, стр. 283-287.

Славе (покушај очувања идентитета грађанског света)

Идентитет грађанских породица био је урушен после револуционарних промена. Ипак, дух грађанског света је опстајао кроз начин комуникације (етикеција, конвенције) као и кроз слављење крсне славе. Прослава славе се у грађанским круговима схватала као део традиције и вид очувања идентитета и отпора новим вредностима. То су биле једине прилике када се грађански слој ритуално окупљао после доласка на власт комуниста 1945. године.

У романима *Пријатељи* и *Малајско лудило* описане су славе грађанског света. Сами представници грађанског света, Владан Хаџи-славковић и Предраг Петровић, описују прославе и своје рођаке – свечаре. Код обојице се јавља заједнички осећај мржње према самим прославама (*црна ниска зимских светаца, славска траума, неподношљив ритуал, архангелске муке, пошаст*). Они су расли без примарне породице (обојицу је одгајила тетка), што је изазивало код шире родбине сажалење и неразумевање. И Владан и Предраг имају амбивалентан став према својој фамилији (љубав према тетци која их је одгајила и васпитала, мржња према широј породици). Приказујући славске дане у роману *Пријатељи*, Владан цитира мисао Андреа Жида, као мото своје приче: *Породице, ја вас мрзим*.

У роману *Пријатељи* описана је прослава Светог Николе, а у *Малајском лудилу* Светоархангелска окупљања. Оба лика-наратора описују славе у време када су сами били деца (предратно време) и када су постали одрасли људи (послератно време). Време за представнике грађанског света као да је и стало. Предраг приповеда из перспективе одраслог човека (наративно ја), сећајући се периода када је био дете (доживљајно ја). Дечија перспектива, којом се стиче утисак да се рођаци уопште не разилазе, врло је необична, али веома тачно приказује константу суштине грађанског света. Припадници грађанског света приказани су као људи чије је поимање правог живота престало са временом после Другог светског рата. Они су остали да живе у предратном добу које је за њих једино и постојало. Рођаци се и даље сећају старих времена и даље су задржали старе критеријуме и теме за разговор (цене виршли и пива пре Другог светског рата, предратно господство – кнез Михаило, стари ђенерал Белимарковић, аустроугарски посланик Бењамин Калај, амбасадори и песници Дучић и Ракић, Слободан Јовановић, принц Павле):

Теме архангелских сусрета су увек исте, те сам ја, још као сасвим мали дечак, стекао утисак да се рођаци (бивши велетрговци и рентијери, предузетници и виши саветници, друштвено запуштени, беспризорни, у својој полувековној потиснутости чак и са маргина комунистичког Београда, у

који гледају са огромном мржњом и још већим страхом и неразумевањем) и не разилазе после нашег одласка, већ да су код деда Јована стално, и да се са њим и баба Ангелином непрестано споре споре о томе колоко је пре рата код Смејкала коштао пар вириши и пиво како падне, или једногласно руже сурунџије партизанске, гегуле комунистичке, које су Београд, митски Београд, предратни Београд претворили у бољшевичку шталу.²⁵

Ипак, Владан прави некакву разлику између слава пре и након Другог светског рата (перспектива некад – сад) дајући предност, наравно, времену пре револуционарних промена:

*Док бејаш дете, још слава породична и неког сјаја друштвенога, некога мириса елите србијанске имађаше, али сада је она, Истрефе, аветан и мрачан догађај постала, јер је у праву лакрдију некаквог примитивног влашког парастоса прерасла (...) наш пагански ритуал у славу кућног лара, одавно се излизао и испражњена форма постала.*²⁶

Владан наводи и места (београдске улице) где су се одигравале његове славске муке (*осамнаест кућа на Светог Николу, осамнаест слава расутих између Жупана Властимира на Топчидерском брду и Риге од Фере подно Калемегдана*).²⁷ Простор у коме су се одвијали свечани ручкови била је трпезарија која је била препуна намештаја и људи (...) *препуној гломазног предратног намештаја и изанђалих предратних људи у мољчавим предратним оделима, са којима ће, јамачно, бити сахрањени у њихове предратне гробнице на предратном Новом гробљу*.²⁸ Атрибут који најчешће употребљен у опису просторије је предратни (предратни намештај, предратни људи, предратна одела, предратне гробнице, предратно Ново гробље). Измештеност рођака из времена, простора и дешавања сугеришу и придеви (гломазни предратни намештај, изанђали предратни људи, мољчава предратна одела). Описујући људе на овај начин, користећи одредницу која је својствена за ствари (*изанђалост*, а касније у делу и синтагма *мољчави рођаци*) Предраг сугерише њихову опредмећеност, неживотност и устајалост условљену великим друштвеним променама у које нису стигли, ни могли да се уклопе.

Представници грађанског света нису приказани индивидуализовано, већ су дати као колективни јунаци. И ако је долазило до некаквог вида индивидуализације ликова, за све њих Владан и Предраг имају истоветне емоције – мржњу и презир. У роману *Пријатељи* набројане су само породице које су Владан и тетка обилазили у славско време (Хаџиславковићи, Којадиновићи, Арсићи, Филиповићи, Митићи, Гавриловићи, Гарашанинови, Симићи), док у роману *Малајско лудило* Предраг набраја њихова занимања и послове које су некада

²⁵ Слободан Селенић, *Малајско лудило*, Просвета, Београд, 2004, стр. 35-37.

²⁶ Слободан Селенић, *Пријатељи*, Матица српска, Нови Сад, 1982, стр. 153.

²⁷ Исто, стр. 152.

²⁸ Слободан Селенић, *Малајско лудило*, Просвета, Београд, 2004, стр. 35.

обављали (*бивши велетрговци и рентијери, предузетници и виши саветници*) или их, пак, назива заједничким појмовима (*рођаци, наши мољчави рођаци, мали и гласни људи, рођачка камарила*).

У својим романима Слободан Селенић је описивао историјска дешавања и политичке прилике крајем деветнаестог и током двадесетог века у Србији и Југославији. Као представник критичке књижевности борио се за слободу уметничког стварања, као и за разобличавање табу-тема (затирање грађанске класе, морал представника комунистичког света, српско-хрватски односи, Информбиро...) које је са собом донео Други светски рат и револуција. Тема грађанског света је доминантна у његовом стваралаштву. У романима *Пријатељи*, *Убиство с предумишљајем* и *Малајско лудило* видљиве су заједничке карактеристике представника грађанског света. Оснивачи грађанских породица су приказани као успешни и способни мушкарци који су били учесници важних друштвено-политичких покрета, као и сарадници знаменитих историјских личности. Стицали су богатство, углед и поштовање вишедеценијским радом. Поред тога поседовали су и образовање и били блиски свету културе и уметности. Ипак породице грађанског света су доживљавале трагичне судбине. Код потомака оснивача породица запажа се опадање снаге и моћи (декадентност). Далекосежне последице на грађанску класу оставио је Други светски рат. То је био драматичан и трагичан тренутак за грађанску културу и њене вредности. Са доласком комуниста на власт грађански слој доживљава свој крах (конфискација имовине и феномен заједничког стана). Свој идентитет покушавали су да очувају славећи крсну славу и на тај начин су се опирали новим комунистичким вредностима. Селенић тиме покушава да заокружи развој грађанског света, приказујући га од настанка, успона до момента очувања његових остатака.

ЛИТЕРАТУРА:

I Примарна литература

1. Селенић, Слободан, *Малајско лудило*, Просвета, Београд, 2004.
2. Селенић, Слободан, *Пријатељи*, Матица српска, Нови Сад, 1982.
4. Селенић, Слободан, *Убиство с предумишљајем*, Просвета, Београд, 1995.

II Секундарна литература

- Ђорђевић, Драган, *Ожигљаци и опомене I*, Београд, 1994.
- Палавестра, Предраг, *Некропоље: биографски есеји*, Београд, Откровење, 2003.
- Пекић, Борислав, *Године које су појели скакавци III*, БИГЗ, Београд, 1990.
- Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (приредио Милан Ристовић), Слио, Београд, 2007.
- Селенић, Слободан, *Искорак у стварност*, Просвета., Београд, 1995.
- Споменица Слободана Селенића Поводом седамдесетогодишњице рођења*, Српска академија наука и иметности, Београд, 2004.

III Терцијарна литература

- Бабић, Сава, *Конструкција провирује*, Летопис Матице српске март – април 1981, Нови Сад, година 157, књ. 427, св. 3-4.
- Димитријевић, Ђорђе, *Чињенице из живота*, НИН, 3.11.1995.
- Зорић, Павле, *Слика београдске средине*, Књижевне новине, 15. новембар 1995, год. XLVI, бр. 918.
- Џацић, Петар, *Слободан Селенић реч на Помен-скупу у САНУ*, 21. 12. 1995. Књижевност, 1996, св. 3- 4.

Valentina Vukmirovic-Stefanovic

**THE IMAGE OF CIVIL SOCIETY IN THE NOVELS OF
SLOBODAN SELENIĆ
(Priatelji (Friends), Ubistvo s predumišljajem (Premeditated
Murder), Malajsko ludilo (Malayan Madness))**

Summary

The theme of a civil society is dominant in the work of Slobodan Selenić. The focus is primarily on the decadence of the Serbian civil society after the Second World War, the destiny of its representatives and their attempt to preserve their identity. Selenić follows the genesis of the civil society in Serbia of the XX century, its basic cultural and historical components.

